

«Aquestes arrels que queden sempre et criden una mica»: actituds i ideologies envers la llengua portuguesa a Andorra

*“You’re always a little bit aware of your roots”:
Attitudes and ideologies regarding the Portuguese language in Andorra*

James HAWKEY
Universitat de Bristol

Data de recepció: 8 de novembre de 2022
Data d'acceptació: 5 de novembre de 2023

RESUM

El català és l'única llengua oficial d'Andorra, però coexisteix amb les llengües dominants dels dos països veïns, és a dir, el francès i el castellà. Segons estadístiques del 2021, poc més de la meitat dels residents d'Andorra són persones migrades, i la comunitat portuguesa representa aproximadament un 11 % de la població total del país. Per tant, la llengua portuguesa també hi és present. Quines són les actituds i les ideologies predominants envers la llengua portuguesa a Andorra? Què pensen els membres de la comunitat portuguesa de la posició de la seva llengua dins la situació de multilingüisme tan complexa que hi ha al país? I com valoren la llengua portuguesa els residents d'Andorra que no tenen un origen portuguès? En aquest article, per mitjà de mètodes quantitius i qualitius, estudiem les actituds i les ideologies envers la llengua portuguesa a Andorra. Primerament, fem una anàlisi quantitativa a partir d'un qüestionari sobre les actituds lingüístiques, mitjançant un model de regressió lineal múltiple, per tal d'establir correlacions entre valoracions del portuguès i un seguit de variables socials independents. Els resultats mostren valoracions globalment negatives envers la llengua portuguesa per part de residents andorrans que no són d'origen portuguès. Això, al seu torn, serveix de punt de partida per a una anàlisi glotopolítica de dades qualitatives obtingudes d'entrevistes semidirigides, que posa de manifest la importància del portuguès en els àmbits educatiu i familiar.

PARAULES CLAU: Andorra, portuguès, actituds i ideologies lingüístiques, mètodes mixtos, regressió lineal múltiple, glotopolítica.

ABSTRACT

Catalan is the sole official language in Andorra but it co-exists with the dominant languages of the country's two larger neighbours, i.e. French and Spanish. According to statistics for 2021, just over half of Andorra's residents are migrants, with the Portuguese community accounting for around 11% of the total population. Consequently, the Portuguese language is

CORRESPONDÈNCIA: James Hawkey. Bristol University. Department of Hispanic, Portuguese and Latin American Studies. 17 Woodland Road. Bristol, BS8 1TE (Regne Unit). A/e: james.hawkey@bristol.ac.uk. A/I: <https://research-information.bris.ac.uk/en/persons/james-w-hawkey>. Tel.: +44 (0)117 455 2631.

also present there. What are the prevalent language attitudes and ideologies regarding Portuguese in Andorra? What do members of the Portuguese community think about the position of their native language within the complex societal multilingualism situation in the country? And how is Portuguese considered by those from outside this migrant community? This study combines quantitative and qualitative approaches to the study of language attitudes and ideologies. Firstly, linear regression modelling is used to analyse the results of a language attitudes questionnaire in order to establish correlations between evaluations of the Portuguese language and a series of independent social variables. These findings reveal generally low evaluations of Portuguese by Andorran residents who are not of Portuguese origin. This, in turn, provides a starting point for a glottopolitical analysis of qualitative semi-structured interview data, which highlights the importance of Portuguese in the educational and family spheres.

KEYWORDS: Andorra, Portuguese, language attitudes and ideologies, mixed methods, multiple linear regression, glottopolitics.

1. INTRODUCCIÓ

Andorra és un país amb una sola llengua oficial, el català. Tot i que aquesta llengua hi ocupa una posició fonamental, coexisteix amb altres llengües, ja que la societat andorrana es compon de persones d'origens diferents; de fet, poc més de la meitat de la població d'Andorra correspon a persones migrades (Govern d'Andorra, s. d.). En aquest sentit, el castellà té una presència molt notable al país com a llengua franca entre parlants de diversos idiomes (vegeu Jiménez Salcedo, 2021) i el francès és la llengua vehicular de l'educació per a molts andorrans (vegeu Hawkey, 2022). D'altra banda, a Andorra hi ha una comunitat important d'origen portuguès, que representa aproximadament un 11 % dels residents del país (Govern d'Andorra, s. d.). En aquest article examinem la situació sociolingüística actual de la llengua portuguesa a Andorra. Partim d'un enfocament holístic basat en dades quantitatives i qualitatives sobre les actituds i les ideologies lingüístiques, atès que els sistemes de creences sobre les llengües ofereixen informació molt reveladora, sobretot, en casos de multilingüisme i de contacte lingüístic entre comunitats de parla (Ubalde, 2013: 288).

Hem dividit l'article en sis apartats. Després de la introducció pròpiament dita, trobem l'apartat 2, on presentem el context de la recerca, centrant-nos en el multilingüisme a Andorra i en els diversos nivells de competència en les llengües esmentades (català, castellà, francès i portuguès). En l'apartat 3 mostrem el marc teòric sobre les actituds i les ideologies lingüístiques i expliquem els mètodes mixtos adoptats en aquest estudi. En l'apartat 4 presentem els resultats quantitius, que serveixen de punt de partida per a l'anàlisi glotopolítica de dades qualitatives que desenvolupem en l'apartat 5. Finalment, en l'apartat 6 proposem un seguit de conclusions.

2. CONTEXT DE LA RECERCA: LA COMUNITAT PORTUGUESA A ANDORRA

No és estrany que Andorra sigui multilingüe, ja que forma part dels Països Catalans i es troba a la frontera entre Espanya i França. Per tant, les llengües catalana, castellana i francesa s'han utilitzat a Andorra, en major o menor mesura, des de fa segles. El català hi és la llengua autòctona, la qual va rebre suport institucional durant tot el segle xx, mentre que a Espanya va ser reprimida sota les dictadures de Primo de Rivera i de Franco. En aquella època, es debatia sovint sobre com es podia salvar la presència del català en l'ensenyament públic andorrà (Lluelles, 2004: 85). En aquest sentit, cap als anys seixanta del segle xx es van iniciar classes obligatòries de català per a tots els treballadors de l'Administració central al país (Lluelles, 2004: 212). Així mateix, la Constitució del Principat d'Andorra del 1993 (BOPA, 1993) en l'article 2 estableix que el català és l'única llengua oficial del país i que és una de les llengües vehiculars del sistema escolar andorrà (el qual coexisteix amb dos sistemes més, el francès i l'espanyol).¹ Segons estadístiques de l'any 2018, el 35,7 % de la població andorrana considera el català com a llengua materna i un 45,9 %, com a llengua pròpia. A més a més, els participants en la mateixa enquesta van avaluar positivament les seves competències lingüístiques en català, amb un resultat mitjà de 8/10 (entre *bastant bé* i *molt bé*) (Govern d'Andorra, 2019: 10 i 14). Malgrat el paper del català com a llengua oficial i autòctona, el plurilingüisme a Andorra s'ha documentat com a mínim des de principis del segle xix (Cairat, 2006: 65), simplement pel fet de ser un país molt petit entre territoris de parla francesa i castellana. El castellà sovint s'hi utilitza com a llengua franca entre grups de persones migrades que provenen principalment de països de parla castellana i portuguesa. Jiménez Salcedo (2021: 128-134) assenyala que el castellà aconsegueix diversos papers a Andorra, entre els quals, llengua d'integració, llengua del sector privat i llengua de consum cultural, a banda de ser-ne la *llengua per defecte*. Segons les mateixes estadístiques governamentals de l'any 2018, el 39,7 % de la població considera el castellà com a llengua materna i un 43,9 %, com a llengua pròpia, mentre que l'indicador de coneixement global de la llengua és de 9,3/10, el més alt de totes les llengües que coexisteixen al país (Govern d'Andorra, 2019: 10 i 14). El francès té un paper històric a Andorra, ja que un dels dos coprínceps del país és el president de França, títol que va heretar dels anteriors reis de França.² És llengua vehicular de dos sistemes educatius a Andorra, que són l'andorrà (on s'introdueix als quatre anys) i el francès. Tot i així, segons fonts governamentals, només el 8,9 % de la població considera el francès com a llengua materna i un 6,9 % el qualifica de llengua pròpia. Malgrat aquestes xifres tan baixes, l'indicador de coneixement global del francès és de 5,4/10 (*ni bé ni malament*) (Govern d'Andorra, 2019: 10 i 14). Però, per entendre plenament el plurilingüisme a Andorra, també s'ha de parlar de l'evolució demogràfica durant les úl-

1. Per a una avaluació més detallada de les polítiques lingüístiques educatives a Andorra, vegeu Jiménez Salcedo (2022).

2. Per a més informació sobre el paper del francès a Andorra, vegeu Hawkey (2022).

times dècades i de les comunitats de parla de les persones migrades al país, més enllà d'aquestes tres llengües principals.

Segons fonts governamentals del 2021 (Govern d'Andorra, s. d.), Andorra té una població de 79.535 persones, si bé només un 48,3 % (38.429 persones) té la nacionalitat andorrana, a causa dels patrons de migració de les últimes dècades i, també, de les restriccions que afecten l'adquisició de la nacionalitat andorrana (per exemple, la condició d'haver viscut vint anys al país o la prohibició de la doble nacionalitat). El segon grup més gran a Andorra el constitueixen els residents amb nacionalitat espanyola, que representen un 24,8 % de la població total (19.716 persones), seguit dels portuguesos (11,2 % de la població, 8.885 persones). El creixement de la població andorrana va començar a la dècada dels seixanta del segle xx, amb un increment d'11.153 persones durant aquests anys, o sigui, d'un 270 %. En les dues dècades següents, aquesta tendència continua a l'alça a passos de gegant, amb un creixement global del 181 % als anys setanta, i encara d'un 154 % als vuitanta (Sáez, 2004: 241). En aquest període, la majoria de nousvinguts són d'Espanya, tot i que en la dècada del 1980 augmenta d'una manera significativa el nombre de portuguesos. Si bé molta migració portuguesa a Andorra encara és de temporada (i, per tant, transitòria), algunes de les primeres persones migrades van decidir quedar-s'hi d'una manera més definitiva i, per tant, els fills d'aquestes persones ara són adults que han crescut a Andorra, siguin de nacionalitat andorrana, portuguesa o una altra (Hawkey, 2023). Per això, a més de les tres llengües ja esmentades, el portuguès també té una presència important a Andorra avui dia. Segons les mateixes estadístiques governamentals del 2018, el 17,1 % de la població qualifica el portuguès de llengua materna i un 14,2 %, de llengua pròpia, mentre que el nivell global de competència és bastant baix (de 3,1/10, Govern d'Andorra, 2019: 10 i 14). El portuguès no té cap paper oficial administratiu a Andorra i no és la llengua vehicular de cap dels sistemes educatius vigents al país, tret d'unes classes de llengua i cultura portugueses, com veurem més endavant. El text legislatiu lingüístic principal al país, la Llei d'ordenació de l'ús de la llengua oficial, en què s'estableix com i en quins àmbits s'ha d'utilitzar el català a Andorra, no fa cap referència explícita als noms de les altres llengües que s'hi parlen. En comptes d'esmentar el castellà, el francès o el portuguès, el text assenyalava que el «veïnatge amb dues llengües de gran abast demogràfic, la tradició de l'ensenyament a Andorra en aquestes dues llengües, la incidència dels mitjans de comunicació de masses i [...] la forta immigració [...] poden arribar a posar en perill la vitalitat de la nostra llengua» (BOPA, 2000: 66). Així, se sobreentén que el portuguès, igual que el castellà i el francès, constitueixen una amenaça per al català.³ En aquest article, doncs, examinem el paper del portuguès dins d'aquesta situació multilingüe tan complexa.

3. Per a més informació sobre les estratègies discursives emprades en la legislació lingüística andorrana, vegeu Hawkey i Horner (2022).

3. CONTEXT TEÒRIC I MÈTODES

Per a l'estudi de les actituds i les ideologies lingüístiques, partim d'un enfocament holístic que comprèn elements i mètodes diversos, ja que les opinions sobre les llengües es poden examinar des de perspectives teòriques i metodològiques diferents.⁴ La disciplina de la psicologia social ens ofereix paradigmes quantitativs per poder estudiar les actituds lingüístiques. Aquests estudis sovint utilitzen els anomenats *mètodes directes* (per exemple, els qüestionaris) o *indirectes* (per exemple, els protocols *matched guise* o els tests d'associació implícita) per recollir grans conjunts de dades i, per tant, comprendre millor les relacions entre les actituds i els patrons de comportament (Garrett, Coupland i Williams, 2003: 13). Per regla general, les actituds lingüístiques s'avaluen a partir de dues dimensions —l'*estatus* i la *solidaritat*— (vegeu Carranza i Ryan, 1975; Ryan, Carranza i Moffie, 1977, i Kircher i Fox, 2019, entre d'altres), que corresponen, respectivament, als valors instrumental i integratiu. Ara bé, l'estudi de les ideologies lingüístiques, que està influenciat per la disciplina de l'antropologia lingüística, posa l'èmfasi en el fet que els sistemes de creences «deriven [...] i es trasllueixen [de les] experiències o els interessos d'una condició social específica, encara que les ideologies [...] es presentin tan sovint com a universalment certes» (Woolard, 1998: 6, la traducció és de l'autor). L'anàlisi de les ideologies lingüístiques, doncs, sorgeix de l'avaluació de les dades qualitatives i discursives, i palesa que els sistemes de creença estan inextricablement lligats a les estructures de poder socials, polítiques i econòmiques. Per tant, una aproximació holística a les opinions sobre les llengües s'inspira en tots dos camps d'investigació, a partir tant de dades quantitatives sobre les actituds com d'anàlisis qualitatives de les ideologies.

En primer lloc, duem a terme una anàlisi quantitativa dels resultats obtinguts d'un qüestionari sobre les actituds lingüístiques. El qüestionari es va distribuir els anys 2017 i 2018 i el van contestar 173 participants, o sigui, un de cada 445 residents del país en aquell moment. La major part de les dades es van recollir al centre urbà d'Andorra la Vella i al d'Escaldes-Engordany, on vam demanar al personal de diverses botigues i oficines públiques de completar el qüestionari i distribuir-lo als seus contactes. El qüestionari comprèn quatre parts. Són les següents:

— La primera part recull dades personals, però anònimes, dels participants (*edat, sexe, nacionalitat, lloc de naixement, professió, lloc de naixement del pare i lloc de naixement de la mare*). L'*edat* és l'única variable escalar, mentre que totes les altres són categòriques. Es van agrupar les *professions* segons els *grups principals* (*major groups*) identificats en la classificació ISCO de l'Oficina Internacional del Treball (ILO, 2012).

— En la segona part, els participants avaluen el *nivell d'ús* i el *nivell de competència* propis en les diverses llengües utilitzades a Andorra (és a dir, el català, el castellà, el francès, el portuguès i l'anglès). Per valorar l'ús, s'empra una escala que va de l'1 (*mai*)

4. Podeu obtenir una visió més detallada d'aquests mètodes a Hawkey (2022).

al 4 (*cada dia*), i per avaluar la competència, una escala que va de l'1 (*no gens*) al 5 (*amb molta fluïdesa*).

— La tercera part del qüestionari (la principal) consta d'una llista d'afirmacions sobre les llengües d'Andorra, els dominis d'ús que tenen i els sentiments que provoquen. Els participants han de declarar fins a quin punt estan d'acord amb l'afirmació, en una escala que va de l'1 (*en total desacord*) al 5 (*totalment d'acord*). Les afirmacions es repeteixen —cada repetició fa referència a una llengua diferent— i l'ordre es va aleatoritzar. Les afirmacions que s'analitzen en aquest article es presenten a l'apartat de resultats. El qüestionari també pregunta sobre el *grau de connexió emocional amb Andorra* i amb la cultura andorrana, que aquí s'utilitza com a variable independent (vegeu-ho més avall, per a més informació).

— Finalment, la quarta part conté una pregunta oberta perquè la persona participant pugui fer qualsevol comentari sobre les seves experiències lingüístiques que consideri interessants o pertinents.

Les característiques demogràfiques de la mostra són:

— Nombre (*N*) total de participants = 173.

— Edat: mitjana = 39; més jove = 15; més gran = 73; desviació tipus = 14,1.

— Sexe: masculí = 62; femení = 111.

— Nacionalitat: andorrana = 88; espanyola = 48; portuguesa = 19; francesa = 10; una altra = 7; no declarada = 1.

— Lloc de naixement: Andorra = 69; Catalunya = 41; Espanya (excepte Catalunya) = 18; Portugal = 18; França = 8; resta del món = 12; no declarat = 7.

— Professió: professional = 56; comerç/servei = 44; estudiant = 17; Administració = 16; tècnica = 14; gestió = 8; artesanía = 7; manual = 4; indústria = 3; no declarada = 4.

— Lloc de naixement del pare: Espanya (excepte Catalunya) = 58; Catalunya = 42; Portugal = 33; Andorra = 12; França = 12; resta del món = 13; no declarat = 3.

— Lloc de naixement de la mare: Espanya (excepte Catalunya) = 58; Catalunya = 42; Portugal = 32; Andorra = 12; França = 11; resta del món = 15; no declarat = 3.

Per dur a terme l'anàlisi quantitativa es va procedir de dues maneres diferents. En primer lloc, es van calcular les respostes mitjana de cada afirmació sobre el portuguès i es van comparar amb les afirmacions analògiques sobre les altres llengües, mitjançant l'anàlisi de la variància (ANOVA) i les proves *post hoc* de Tukey. En segon lloc, es van efectuar anàlisis de regressió lineal múltiple sobre les afirmacions que fan referència al portuguès, per tal de determinar el grau d'associació entre la variable dependent escalar (és a dir, el nivell d'acord amb l'afirmació entre l'1 i el 5) i una sèrie de variables independents o explicatives. Per fer-ho, es va utilitzar la interfície de Rbrul (Johnson, 2009 i 2019) en el programari estadístic R. En cada anàlisi, hi havia dos models —l'un amb variables demogràfiques com a efectes fixos (*edat, sexe, nacionalitat, lloc de naixement, professió, lloc de naixement del pare i lloc de naixement de la mare*) i l'altre, amb variables escalars d'autoavaluació (*nivell de competència en cada llengua, nivell d'ús de cada llengua i grau de connexió emocional amb Andorra*). No hi havia efectes aleatoris, atès que es va avaluar cada afirmació d'una manera separada, i, per tant, cada participant només va aportar una resposta a cada model.

Els resultats obtinguts de l'anàlisi quantitativa plantegen qüestions importants que serveixen de punt de partida per a una anàlisi qualitativa fecunda de les ideologies lingüístiques predominants. Els anys 2017 i 2018, es van fer entrevistes semidirigides a vint-i-set participants a Andorra, la major part dels quals (vint-i-un de vint-i-set) eren d'origen portuguès. Durant les entrevistes, es parlava de diversos temes, entre aquests, la migració, el multilingüisme i l'educació. La intenció era fer aparèixer les biografies lingüístiques dels participants; per això hi havia molt poques preguntes predeterminades. A l'hora d'analitzar els continguts de les entrevistes, vam optar per una perspectiva glotopolítica, entenent la *glotopolítica* com «el estudio de las intervenciones en el espacio público del lenguaje y de las ideologías lingüísticas que actúan y sobre las que inciden, asociándolas con posicionamientos dentro de las sociedades nacionales o en espacios más reducidos, como el local, o más amplios, como el regional y el global» (Arnoux i Nothstein, 2013: 9). Aquest enfocament analític ens serveix per al present estudi, ja que «en un moment en què la postmodernitat i la globalització posen en dubte les fronteres tradicionals, tant geogràfiques com simbòliques, dels estats nació, és aconsellable reflexionar sobre les ideologies glotopolítiques que sorgeixen en els nous espais geopolítics desterritorialitzats i transnacionals, on la mobilitat té un paper protagonista» (Morgenthaler García i Amorós-Negre, 2020: 2, la traducció és de l'autor). Així, els elements quantitatiu i qualitatiu aporten perspectives complementàries a l'estudi de la llengua portuguesa a Andorra: mentre que els resultats quantitatius del qüestionari sobre les actituds lingüístiques ofereixen una visió general i representativa de la situació, les dades ideològiques qualitatives diluciden els detalls dels casos específics.

4. RESULTATS QUANTITATIUS

El primer grup d'afirmacions que analitzem és el següent: «[La llengua *x*] és una llengua útil en el meu dia a dia» (taula 1). Primerament vam comparar les respostes mitjana a l'afirmació sobre cadascuna de les cinc llengües (és a dir, el portuguès, el català, el castellà, el francès i l'anglès), mitjançant l'ANOVA i les proves *post hoc* de Tukey.

Els resultats revelen que hi ha diferències estadísticament significatives entre les respostes mitjana. Les proves *post hoc* demostren que aquestes diferències es troben entre cada parella individual de llengües, amb les excepcions de *català/castellà* i *francès/anglès*. Veiem que els participants es mostren totalment d'acord amb l'afirmació, en el cas del català o del castellà; relativament d'acord, en relació amb el francès o l'anglès, i en desacord, quan es parla del portuguès. Atès que els participants del qüestionari són una mostra bastant representativa de la societat andorrana des del punt de vista demogràfic, podem apreciar la posició marginal que té la llengua portuguesa a Andorra. Molts residents no la parlen i, per tant, per a ells és poc útil.

Tot seguit ens fixem en les respostes a l'afirmació específica sobre el portuguès d'una manera detallada, per tal de comprendre millor la situació de la llengua i dels seus parlants (taula 2).

TAULA 1
Respostes mitjana, ANOVA i proves post hoc per a l'afirmació
«[La llengua x] és una llengua útil en el meu dia a dia»

Mitjana (/5)	Portuguès	Català	Castellà	Francès	Anglès
	2,438	4,564	4,456	3,392	3,435
ANOVA	Font	Graus de llibertat	F	Significació	Mida de l'efecte
	grups (entre els grups)	4	107,818	< 0,000 01	f = 0,71 (gran) $\eta^2 = 0,34$
	error (dins dels grups)	848			
Proves post hoc de Tukey	Parella	Significació			
	portuguès/català	< 0,000 01			
	portuguès/castellà	< 0,000 01			
	portuguès/francès	< 0,000 01			
	portuguès/anglès	< 0,000 01			
	català/castellà	0,894 2			
	català/francès	< 0,000 01			
	català/anglès	< 0,000 01			
	castellà/francès	< 0,000 01			
	castellà/anglès	< 0,000 01			
	francès/anglès	0,996 2			

FONT: Elaboració pròpia.

De la taula 2 es desprèn que l'únic factor demogràfic significatiu és el lloc de naixement de la mare de la persona participant. Si la mare és nascuda a Portugal o a França, hi ha una probabilitat més alta que la persona participant declari el portuguès com a llengua útil en el seu dia a dia. Si la mare de la persona participant és nascuda a Espanya (tant si és un lloc de parla catalana com si no), no podem saber amb seguretat fins a quin punt està d'acord amb l'afirmació, a causa del coeficient neutre. Ara bé, si la mare és nascuda a Andorra o a la resta del món, segons els nostres resultats, és molt probable que la persona participant estigui en desacord amb l'afirmació, és a dir, que no pensi que el portuguès sigui una llengua útil a la seva vida. Aquests resultats es poden interpretar com una divisió entre la comunitat portuguesa (que, per descomptat, afavoreix el portuguès), per una banda, i els «andorrans» (a risc de simplificar-ho en excés), per l'altra. Encara que el lloc de naixement del pare quedi lluny del llindar de la significació ($p = 0,61$), el lloc de naixement de la persona participant mateixa s'hi apropa molt més ($p = 0,08$), i també demostra que els participants nascuts a Portugal estan d'acord amb l'afirmació (el mateix patró que el lloc de naixement de la mare). Per tant, és possible que la falta de significació es degui a la grandària de la mostra. Pel que fa al model d'autoavaluació, veiem una distinció clara entre els participants

TAULA 2
Respostes a l’afirmació «El portuguès és una llengua útil en el meu dia a dia»

Model	Variable	Factor	Coefficient	N	Significació
Demogràfic	Lloc de naixement de la mare	Portugal	1,194	32	0,003 32
		França	0,839	10	
		Espanya (excepte Catalunya)	-0,004	55	
		Catalunya	-0,066	42	
		Andorra	-0,768	12	
		resta del món	-1,194	15	
	N total = 166	R ² = 0,431, intersecció = 1,918 AICc = 551,392, log-versemblança = -232,612			
Variables no significatives: lloc de naixement ($p = 0,08$), sexe ($p = 0,35$), nacionalitat ($p = 0,4$), edat ($p = 0,51$), lloc de naixement del pare ($p = 0,61$), professió ($p = 0,79$).					
Autoavaluació	Ús del portuguès	escalar	0,736		6,75e ⁻²²
	Ús de l’anglès	escalar	-0,208		0,010 2
	N total = 158	R ² = 0,5, intersecció = 0,11 AICc = 454,492, log-versemblança = -216,246			
	Variables no significatives: competència en català ($p = 0,08$), competència en francès ($p = 0,22$), ús del castellà ($p = 0,25$), connexió emocional amb Andorra ($p = 0,26$), ús del català ($p = 0,31$), competència en castellà ($p = 0,68$), ús del francès ($p = 0,92$).				

NOTA: Les respostes s’han obtingut mitjançant el model de regressió lineal múltiple.

FONT: Elaboració pròpia.

que declaren utilitzar el portuguès amb freqüència i afavoreixen el portuguès i els que empren l’anglès amb freqüència i es mostren en desacord amb l’afirmació.

El segon grup d’afirmacions que s’analitza és «Conèixer [la llengua x] millora les possibilitats de trobar feina a Andorra» (taula 3).

Novament, els resultats mostren que hi ha diferències significatives entre gairebé cada parella de llengües (totes menys *castellà/anglès* i *francès/anglès*). En termes generals, hi observem tres grups: els participants estan totalment d’acord, si la frase fa referència al català; bastant d’acord, si es tracta del castellà, de l’anglès o del francès, i, un altre cop, en desacord, si es parla del portuguès. Veiem, doncs, una manifestació més de la posició marginal de la llengua portuguesa.

Presentem, ara, els resultats de la regressió lineal múltiple de l’afirmació específica sobre el portuguès (taula 4).

Per bé que podem observar uns quants paral·lelismes entre les regressions lineals de les taules 2 i 4, en el cas de la taula 2 és significatiu el lloc de naixement de la mare; en canvi, en el cas de la taula 4, ho és el naixement de la persona participant mateixa

TAULA 3
Respostes mitjana, ANOVA i proves post hoc per a l'afirmació
 «Conèixer [la llengua x] millora les possibilitats de trobar feina a Andorra»

Mitjana (/5)	<i>Portuguès</i>	<i>Català</i>	<i>Castellà</i>	<i>Francès</i>	<i>Anglès</i>
	2,413	4,673	3,825	4,156	3,942
ANOVA	<i>Font</i>	<i>Graus de llibertat</i>	<i>F</i>	<i>Significació</i>	<i>Mida de l'efecte</i>
	grups (entre els grups)	4	134,357	< 0,000 01	$f = 0,79$ (gran) $\eta^2 = 0,39$
	error (dins dels grups)	855			
Proves <i>post hoc</i> de Tukey	<i>Parella</i>	<i>Significació</i>			
	portuguès/català	< 0,000 01			
	portuguès/castellà	< 0,000 01			
	portuguès/francès	< 0,000 01			
	portuguès/anglès	< 0,000 01			
	català/castellà	< 0,000 01			
	català/francès	< 0,000 01			
	català/anglès	< 0,000 01			
	castellà/francès	0,011			
	castellà/anglès	0,782			
francès/anglès	0,225				

FONT: Elaboració pròpia.

(i no el de la mare). De nou, els participants nascuts a Portugal tendeixen a valorar el portuguès més positivament; aquesta vegada, com a llengua d'oportunitats laborals. Tot i que la professió de la persona participant és una variable estadísticament significativa, no podem treure'n gaires conclusions, atès que els coeficients dels grups més importants són bastant neutres. Finalment, el model d'autoavaluació revela que, tal com hem vist en la regressió lineal de la taula 2, els participants que declaren utilitzar el portuguès amb freqüència estan d'acord amb l'afirmació que el portuguès millora les possibilitats laborals a Andorra.

Així doncs, i resumint-ho, els resultats quantitatius del qüestionari posen de manifest dues coses importants. D'una banda, els resultats mitjana demostren que les persones participants valoren el portuguès molt menys que les altres quatre llengües, en relació amb les afirmacions que hem presentat aquí. De l'altra, l'aspecte més important que pot contrarestar això, i per tant provocar bones apreciacions del portuguès, és el lloc de naixement: si la persona participant (o bé la seva mare) és nascuda a Portugal, tendirà a valorar la llengua d'una manera més positiva. A fi d'entendre millor les experiències dels portuguesos a Andorra, partim d'aquests resultats clau per centrar-nos en una anàlisi glotopolítica i qualitativa de la situació.

TAULA 4

Respostes a l'afirmació «Conèixer el portuguès millora les possibilitats de trobar feina a Andorra»

<i>Model</i>	<i>Variable</i>	<i>Factor</i>	<i>Coefficient</i>	<i>N</i>	<i>Significació</i>
Demogràfic	Lloc de naixement	resta del món	1,527	12	0,006 57
		Portugal	1,080	18	
		Catalunya	0,265	38	
		Andorra	-0,071	66	
		Espanya (excepte Catalunya)	-0,147	18	
		no declarat	-0,429	7	
		França	-2,224	7	
	Professió	manual	1,320	4	0,041 4
		artesanía	0,382	5	
		comerç/servei	0,290	39	
		professional	0,230	56	
		estudiants	0,117	17	
		Administració	0,111	16	
		gestió	0,059	8	
		tècnica	-0,398	14	
		no declarada	-0,777	4	
	indústria	-1,336	3		
	<i>N total = 166</i>	$R^2 = 0,268$, intersecció = 2,529 AICc = 528,387, log-versemblança = -230,194			
	Variables no significatives: lloc de naixement de la mare ($p = 0,07$), nacionalitat ($p = 0,16$), edat ($p = 0,22$), lloc de naixement del pare ($p = 0,56$), sexe ($p = 0,86$).				
Autoavaluació	Ús del portuguès	escalar	0,204		0,007 88
	<i>N total = 161</i>	$R^2 = 0,091$, intersecció = 2,622 AICc = 513,949, log-versemblança = -245,089			
	Variables no significatives: competència en català ($p = 0,06$), ús del castellà ($p = 0,2$), connexió amb Andorra ($p = 0,21$), ús de l'anglès ($p = 0,23$), ús del català ($p = 0,42$), competència en francès ($p = 0,48$), ús del francès ($p = 0,67$), competència en castellà ($p = 0,81$).				

NOTA: Les respostes s'han obtingut mitjançant el model de regressió lineal múltiple.

FONT: Elaboració pròpia.

5. RESULTATS QUALITATIUS I DISCUSSIÓ

Els resultats quantitius demostren que l'origen familiar pot contrarestar una percepció negativa o indiferent respecte a la llengua portuguesa. Per tant, què podem aprendre sobre la política lingüística familiar (PLF) dels membres de la comunitat portuguesa a Andorra, i què hi podria aportar un enfocament glotopolític? La PLF es tracta «del que realment fan les famílies amb la llengua en les interaccions quotidianes; les seves [...] ideologies sobre les llengües i els usos lingüístics, i els seus objectius i esforços de manipular els usos lingüístics» (King *et al.*, 2008: 909, la traducció és de l'autor). La glotopolítica serveix per connectar fenòmens ideològics globals (per exemple, la tensió entre les ideologies de l'estat nació i del capitalisme tardà), per una banda, i pràctiques lingüístiques des del punt de vista individual o familiar (vegeu Bürki, 2020, i Moustauoui Srhir, 2020), per l'altra. Per tal d'esbrinar aquestes relacions entre els nivells *macro* i *micro*, hem de plantejar-nos dues preguntes clau: quins exemples de la PLF hi podem observar?, i quines intervencions públiques tenen efecte en les ideologies lingüístiques, o les influeixen, en l'àmbit familiar?

Podem veure una descripció de la PLF en el fragment següent, que correspon a una entrevista amb la Mia.⁵ Nascuda a Portugal, es va traslladar a Andorra quan tenia vint anys, aproximadament (més o menys deu anys abans de l'entrevista), està casada amb un home portuguès i tenen dos fills nascuts a Andorra:

Yo, en mi caso, tendría que hablar con más gente catalán, lo aprendería de seguida [...]. Nosotros aquí com os portuguesas, es que hablamos casi todos portugués. Nos vamos ao grupo [folkloric] y todos acaban por hablar em português [...]. Bueno, mi marido habla [catalán]. Hay días que está hablando con los niños en casa, y yo digo «eh estamos em casa, la maternal es portugués, hay que enseñar». Eles agora estão aprendendo el català, me parece bien. Pero em casa, mi língua materna es portugués, y hay que hablar em português [...] Pero não estamos no nosso país, digo [...] vas al Govern o al Comú, esa es la impresión que tengo, que va una portuguesa [...] às vezes me corto muito, digo... «tienes que ir al Govern», pero prefiero que va mi marido, en català. Porque voy yo en portugués y no sé.⁶

Observem que el seu nivell de català (o, més ben dit, la pròpia percepció de les seves competències lingüístiques) li limita l'accés en certes situacions de la vida pública a Andorra, mentre que el portuguès constitueix una eina d'integració social amb els

5. Hem substituït els noms dels participants per pseudònims.

6. En aquest article, només reproduïm el contingut temàtic dels diàlegs i no analitzem els exemples de contacte lingüístic ni de *translanguaging* que es troben a les entrevistes. Tot i així, els processos morfològics i fonològics d'alternança lingüística són molt interessants. Per exemple, la sisena frase d'aquest fragment conté elements del portuguès, del castellà i del català, i es transcriuria fonèticament així: [elz v'gɔ.ɾɐ ʃiβũ apɾen'dendũ el kata'la me pa'rese bjɛŋ 'pero ẽ 'kazɐ mi 'liŋgɐ mɐ'tɛrnɐ ɛʃ pɔrtu'gez i ai kaβ'lar ẽ pɔrtu'geʃ].

altres membres de la comunitat portuguesa. La política lingüística del monolingüisme oficial al país estableix que als edificis governamentals s'ha d'utilitzar el català (vegeu Hawkey i Horner, 2022), la qual cosa, en aquest cas, hem vist que genera un grau d'angoixa lingüística. Aquesta intervenció pública —és a dir, la declaració del català com a única llengua oficial i les polítiques d'implementació que en deriven— influeix, doncs, directament sobre la PLF de la família de la Mia, en la qual predomina el portuguès. La política familiar explícita permet que el desequilibri social, en què la Mia no pot participar plenament en la vida pública andorrana, es rectifiqui.

En aquest altre fragment, extret d'una entrevista amb la Catarina, aquesta explica que la política lingüística educativa i les PLF s'entrecorren. La Catarina és nascuda a Andorra, els seus pares són portuguesos i, en el moment de fer l'entrevista, tenia vint-i-dos anys i vivia i treballava a Andorra:

Aquestes arrels que queden sempre et criden una mica. També ho veig per experiència. La gent del meu voltant que els pares són portuguesos però no parlen portuguès [busca] la manera d'aprendre el portuguès. Una de les coses bones també que té el sistema francès és que fan classes de portuguès [...]. Jo sempre he anat a classes de portuguès, tant a primària com al *lycée*. I més que res, no per la llengua, sinó per descobrir la història [...]. El sistema francès ha sigut sempre el sistema que ha tingut el portuguès. Llavors sí que és un punt fort per nosaltres, pels nostres pares, i aquesta gent que a casa no parlen el portuguès, o els pares han deixat de parlar el portuguès però també volen parlar el portuguès perquè encara tenen família allà.

En aquest cas, les intervencions públiques rellevants prenen forma amb una sèrie d'estratègies polítiques quant als sistemes educatius vigents a Andorra. Tal com hem indicat abans, coexisteixen tres sistemes educatius al país: el francès, l'espanyol i l'andorrà. La primera estratègia és deixar que els pares escullin lliurement entre els tres sistemes. En aquest sentit, Jiménez Salcedo (2022: 107-108) observa que els pares d'alumnes de nacionalitat portuguesa trien en primer lloc el sistema andorrà, seguit a molt poca distància del sistema francès. La segona estratègia correspondria a la decisió de la direcció de les escoles franceses a Andorra (sobretot, el Lycée Comte de Foix, l'única institució d'educació secundària del sistema francès al país) d'incloure-hi el portuguès com a assignatura optativa. El fragment de la Catarina permet veure que aquestes dues intervencions de la política (lingüística) educativa a Andorra influeixen sobre les decisions familiars pel que fa a la tria del sistema educatiu i, per extensió, sobre la PLF dels membres de la comunitat portuguesa. A més del prestigi relatiu del sistema francès —en línies generals o només en comparació amb el sistema espanyol (Margarit i Monné, 2010: 142-143)—, es destaquen dos motius pels quals els portuguesos el triarien. D'una banda, els que opten per una PLF en què predomina el portuguès (és el cas de la Mia, per exemple) senten atracció per una formació complementària que enriqueixi els coneixements lingüístics amb l'estudi de la història i la cultura de Portugal. De l'altra, els que mantenen polítiques familiars en les quals pre-

valen altres idiomes es poden sentir més tranquils pel fet que els seus fills aprenen el portuguès al Lycée, cosa que afavoreix la transmissió lingüística intergeneracional. Els dos fragments analitzats demostren que les polítiques nacionals lingüístiques i educatives incideixen sobre les decisions preses en l'àmbit familiar, tant d'una manera directa (la família de la Mia) com indirecta (casos descrits per la Catarina), amb conseqüències importants i duradores pel que fa a la integració dels membres de la comunitat portuguesa a Andorra.

6. CONCLUSIONS

Els resultats obtinguts de la recerca deixen entreveure la realitat sociolingüística que viuen els membres de la comunitat portuguesa a Andorra. L'anàlisi quantitativa d'actituds ha revelat percepcions força negatives per part de la societat andorrana envers la llengua portuguesa quant a la utilitat i el valor instrumental que té al país, però també mostra que aquestes opinions no les comparteixen els mateixos portuguesos. A partir d'aquestes dades, hem fet una anàlisi qualitativa glotopolítica del contingut d'entrevistes semidirigides amb portuguesos i els seus descendents a Andorra, que ha posat de manifest les connexions que hi ha entre les decisions polítiques en l'àmbit nacional i les polítiques lingüístiques familiars dels membres de la comunitat portuguesa. El monolingüisme *de iure* del país (en què només el català té l'estatus de llengua oficial) pot impulsar la necessitat d'implementar una PLF en què predomini el portuguès per tal d'assegurar el futur de la llengua a la família. A més a més, la política educativa plural del país, amb la presència de tres sistemes nacionals diferents, també afecta la vitalitat i les percepcions del portuguès; en aquest sentit, el sistema educatiu francès es presenta com una oportunitat per a les famílies portugueses que vulguin consolidar la posició de la llengua i la cultura d'herència. Amb aquest estudi, esperem haver demostrat la importància i l'eficàcia de les aproximacions mitjançant mètodes mixtos, per tal de comprendre millor les situacions de mobilitat i de multilingüisme, caracteritzades pel dinamisme i per la complexitat sociolingüística.

7. AGRAÏMENTS

Aquest projecte ha estat possible gràcies al suport de la British Academy (ref. IC160082). Moltes gràcies als revisors pels seus comentaris i a Kristine Horner, Xavier Mas Craviotto, Katuska Ferrer Portillo i Sarah Muller per la seva col·laboració.

BIBLIOGRAFIA

ARNOUX, Elvira N. de; NOTHSTEIN, Susana (2013). *Temas de glotopolítica: Integración regional sudamericana y panhispanismo*. Buenos Aires: Biblos.

- BOPA = BUTLLETÍ OFICIAL DEL PRINCIPAT D'ANDORRA (1993). *Constitució del Principat d'Andorra*, núm. 24, p. 448-458.
- (2000). *Llei d'ordenació de l'ús de la llengua oficial*, núm. 2, p. 66-72.
- BÜRKI, Yvette (2020). «Connecting micro and macro sociolinguistic processes through narratives. A glottopolitical gaze». *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, vol. 41, núm. 1, p. 12-24.
- CAIRAT, Maria Teresa (2006). «Plantejament lingüístic de l'escola andorrana». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 19, p. 53-69.
- CARRANZA, Miguel A.; RYAN, Ellen Bouchard (1975). «Evaluative reactions of bilingual Anglo- and Mexican American adolescents toward speakers of English and Spanish». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 6, p. 83-104.
- GARRETT, Peter; COUPLAND, Nikolas; WILLIAMS, Angie (2003). *Investigating language attitudes: Social meanings of dialect, ethnicity and performance*. Cardiff: University of Wales Press.
- GOVERN D'ANDORRA (2019). *Coneixements i usos lingüístics de la població d'Andorra: Situació actual i evolució (1995-2018)*. Andorra: Govern d'Andorra.
- (s. d.). *Estadístiques i dades* [en línia]. <<https://www.estadistica.ad/portal/apps/sites/#/estadistica-ca/pages/estadistiques-i-dades?N2=605&Idioma=ca>> [Consulta: 12 agost 2022].
- HAWKEY, James (2022). «'Même si l'usage du français décline, là où pourtant il était si foisonnant...': The sociolinguistic situation of French in Andorra». *Journal of French Language Studies*, vol. 32, núm. 3, p. 360-382.
- (2023). «Variation in Andorran Spanish past perfectives: Insights from the Portuguese diaspora». *Spanish in Context*, vol. 20, núm. 1, p. 154-177.
- HAWKEY, James; HORNER, Kristine (2022). «Officiality and strategic ambiguity in language policy: Exploring migrant experiences in Andorra and Luxembourg». *Language Policy*, vol. 21, núm. 1/2, p. 195-215.
- ILO = INTERNATIONAL LABOUR OFFICE (2012). *International standard classification of occupations: Structure, group definitions and correspondence tables*. Ginebra: International Labour Office.
- JIMÉNEZ SALCEDO, Juan (2021). «De lengua extranjera a lengua dominante: representaciones epilingüísticas del castellano en el Principado de Andorra». *Revista de Investigación Lingüística*, núm. 24, p. 119-145.
- (2022). «Avaluació qualitativa de polítiques lingüístiques: el cas de la cohabitació de sistemes escolars a Andorra». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 32, p. 105-119.
- JOHNSON, Daniel Ezra (2009). «Getting off the GoldVarb standard: Introducing Rbrul for mixed-effects variable rule analysis». *Language and Linguistics Compass*, vol. 3, núm. 1, p. 359-383.
- (2019). *Rbrul, version 3.1.3* [en línia]. <<http://www.danielezrajohnson.com/rbrul.html>> [Consulta: 18 agost 2022].
- KING, Kendall A.; FOGLE, Lyn; LOGAN-TERRY, Aubrey (2008). «Family language policy». *Language and Linguistics Compass*, vol. 2, núm. 5, p. 907-922.
- KIRCHER, Ruth; FOX, Sue (2019). «Attitudes towards Multicultural London English: Implications for attitude theory and language planning». *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, vol. 40, núm. 10, p. 847-864.

- LLUELLES, María Jesús (2004). «El procés de canvi i la creació de serveis: 1900-1970». A: LLUELLES, María Jesús (ed.). *El segle xx: La modernització d'Andorra*. Lleida: Pagès, p. 21-238.
- MARGARIT, Estel; MONNÉ, Alexandra (2010). *Joves i llengües d'Andorra*. Andorra: Govern d'Andorra.
- MORGENTHALER GARCÍA, Laura; AMORÓS-NEGRE, Carla (2020). «Migration and glottopolitics in the Spanish-speaking world: Introductory remarks». *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, vol. 41, núm. 1, p. 1-11.
- MOUSTAOUI SRHIR, Adil (2020). «Making children multilingual: Language policy and parental agency in transnational and multilingual Moroccan families in Spain». *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, vol. 41, núm. 1, p. 108-120.
- RYAN, Ellen Bouchard; CARRANZA, Miguel A.; MOFFIE, Robert W. (1977). «Reactions toward varying degrees of accentedness in the speech of Spanish-English bilinguals». *Language and Speech*, vol. 20, núm. 3, p. 267-273.
- SÁEZ, Xavier (2004). «La consolidació: de 1970 al segle XXI». A: LLUELLES, María Jesús (ed.). *El segle xx: La modernització d'Andorra*. Lleida: Pagès, p. 239-444.
- UBALDE, Josep (2013). «L'adopció d'actituds lingüístiques: un estudi transversal sobre les actituds vers el català en adolescents de Catalunya i la Franja». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 23, p. 287-302.
- WOOLARD, Kathryn A. (1998). «Introduction: Language ideology as a field of inquiry». A: SCHIEFFELIN, Bambi B.; WOOLARD, Kathryn A.; KROSKRITY, Paul V. (ed.). *Language ideologies: Practice and theory*. Oxford: OUP, p. 3-47.